

Folket och högervågen

Om opinionsbildning, samhällsstrukturer och ideologisk förändring i 1980-talets Sverige

Staffan Kumlin

1. Konturer av ideologisk förändring

Under 1970-talets första år började efterfrågan i den internationella ekonomin mattas.¹ Bretton Woods-systemets kollaps och den internationella energikrisen förstärkte intrycket av en västvärld vars ekonomiska framtid inte längre tedde sig särskilt ljus.²

Parallellt med den internationella ekonomiska trenden kunde vissa tecken på en politisk ideologisk förändring skönjas. Thatcherismen fick sitt genombrott i Storbritannien 1979 och ett år senare vann Ronald Reagan det amerikanska presidentvalet. Dessa internationella tecken på förändring har diskuterats av många samhällsforskare världen över. En vanlig beskrivning är att det var samförståndet kring kollektivistiska lösningar som blev utmanat och kritiserat. Förhållandet mellan staten och medborgarna fördes upp på den politiska dagordningen. Välfärdsstaten och den offentliga sektorn ifrågasattes (se t.ex. Svensson – Togeby 1991: 9).

Sjuttioal blev åttiotal och man kunde se tecken på en ideologisk kursändring även i svensk politik, dels i väljarkåren men också bland beslutsfattare. De borgerliga regeringar som styrde landet efter 1976 tycktes dittills i stort sett ha fortsatt det socialdemokratiska välfärdsprojektet. Nu kunde man emellertid ana ett trendbrott i regeringspolitiken. Kompletteringspropositionen på våren 1980 innehöll nedskärningar i statens utgifter och de socialpolitiska programmen. Detta, menar många, var de första tecknen på ett nytt ekonomiskt politiskt tänkande. Budgetunderskott skulle klaras av, inte med skattehöjningar, utan med nedskärningar (se t.ex. Hadenius – Nilsson 1991: 82; Holmberg 1984: 168ff; Holmberg – Gilljam 1987: 256; Holmberg 1989; Holmberg – Gilljam 1987: 256ff; Gilljam – Holmberg 1993:133-141).

Även hos oppositionspartiet socialdemokraterna märktes vid denna tid vissa avsteg från traditionell politik. Under 1981 togs ett krisprogram fram som senare kom att accepteras av både LO- och SAP-kongresserna (Boréus 1994: 51). Enligt en före detta finansminister var det nya i detta program framför allt att det privata näringslivet tilldelades en viktigare roll i återhämtningen från de ekonomiska problemen. För att detta skulle vara möjligt var svenskarna tvungna att acceptera en måttlig tillväxt av den offentliga sektorn, och en viss sänkning av den höga materiella standard man tidigare avnjutit. Allt för att öka den

- McLaren, Robert I. 1982. *Organizational Dilemmas*. Chichester: John Wiley & Sons.
- Pops, Gerald M. 1988. "Ethics in Government: A Framework for Analysis", i Bowman, James S. & Elliston, Frederick A., eds, *Ethics, Government and Public Policy. A Reference Guide*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Pruitt, Dean G. & Lewis, Steven A. 1977. "The Psychology of Integrative Bargaining", i Druckman, Daniel, ed., *Negotiations. Social-Psychological Perspectives*. London: Sage, s 161-192.
- Riksdagens årsbok 1993/94*. Stockholm: Riksdagen 1994.
- Ruin, Olof. 1986. *Ivälfärdsstatens tjänst. Tage Erlander 1946-1969*. Stockholm: Tidens förlag.
- Ruin, Olof. 1990. "Statsministerämbetet: från Louis De Geer till Ingvar Carlsson", i Departementshistoriekommittén, *Att styra riket. Regeringskansliet 1840-1990*. Stockholm: Allmänna förlaget, s 92-135.
- Sannerstedt, Anders. 1992. *Förhandlingar i riksdagen*. Lund: Lund University Press.
- Sartori, Giovanni. 1987. *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham, N.J.: Chatham House Publishers.
- Sjölin, Mats. 1993. *Coalition Politics and Parliamentary Power*. Lund: Lund University Press.
- Stenelo, Lars-Göran. 1984. *The International Critic. The Impact of Swedish Criticism of the U.S. Involvement in Vietnam*. Lund: Studentlitteratur.
- von Sydow, Björn. 1978. *Kan vi lita på politikererna? Offentlig och intern politik i socialdemokratin 1955-60*. Stockholm: Tiden.
- Thompson, Dennis F. 1985. "The Possibility of Administrative Ethics", *Public Administration Review* 45, s 555-561.
- Thompson, Dennis F. 1987. *Political Ethics and Public Office*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Tollin, Sven. 1967. *Svensk dagspress 1900-1967. En systematisk och kommenterad kartläggning*. Stockholm: TU:s förlag.
- Tvåkammarriksdagen 1867-1970. Ledamöter och valkretsar*. Band 1 & 4. Stockholm: Sveriges Riksdag 1988 & 1990.
- Weisband, Edward & Franck, Thomas M. 1975. *Resignation in Protest. Political and Ethical Choices Between Loyalty to Team and Loyalty to Conscience in American Public Life*. New York: Grossman.

svenska industrins konkurrenskraft och vinstutrymme (Feldt 1991: 23f). Man fjärmade sig från Keynes inflytelserika idéer om den offentliga sektorn som primus motor i ekonomin, och att det är genom expansion av denna som stater lyfts ur lågkonjunkturer.

Det verkar alltså som om olika delar av Sveriges samhällsliv någon gång i slutet av 1970- eller början av 1980-talet genomgick en ideologisk förändring. Den relativa konsensus som tidigare rådde kring den offentliga sektorns roll luckrades upp. Synen på vad som konstituerar det goda samhället blev en mer flitigt debatterad fråga än tidigare. Det är om orsakerna till denna ideologiska förändring – *höger vågen* – som uppsatsen handlar. Närmare bestämt är det den ideologiska omorienteringen bland *de svenska väljarna* som skall förklaras.

2. Vad var höger vågen?

Innan ett precist syfte kan formuleras, och innan frågor kan ställas till ett undersökningsmaterial, kommer jag i det här avsnittet presentera tre teorier om samhället. Ur dessa skall tre olika tänkbara förklaringar till den svenska höger vågen extraheras. Teorierna har en sak gemensam: de tar alla sin utgångspunkt i den ekonomiska nedgång som under 1970-talet gradvis synliggjordes i så gott som alla liberala demokratier.

Ett hegemoniskt projekt?

I sin doktorsavhandling *Höger våg* (1994) hävdar Kristina Boréus att en viktig förklaring till idéomsvängningen var organiserade försök från näringslivet att påverka opinionen (Boréus 1994:135f). Tanken är att ett nätverk av olika organisationer med mer eller mindre fast anknytning till SAF, från 1970-talet och framåt, ökade sina ansträngningar att nå ut med sitt budskap (Ibid: 111). Detta nätverk och dess strävan att få ökat gehör för sina idéer bar, enligt Boréus, vissa drag av att vara ett ”hegemoniskt” högerprojekt.

Verksamheten bedrevs, förutom när det gäller vissa sakfrågor som löntagarfonderna och kärnkraften, på så sätt att organisationer som ingick i ”högerprojektet” främst försökte att påverka samhällets elit. Några exempel: organisationen Näringslivets Presstjänst försedde ett stort antal tidningar med information. Bokförlagen Timbro och Ratio gav sedan bildandet 1978 ut ett otal böcker med marknadsliberala budskap. Projektet ”Den nya välfärden” hade till uppgift att samla ihop idéer och presentera dem som färdiga politiska förslag som överlämnades till politiker med förhoppningen att de skulle förverkligas (Ibid: 115f).

Organisationen Näringslivets Ekonomifakta hade – och har – till uppgift att förse opinionsbildare med fakta och information angående Sveriges ekonomi. Man byggde upp en stor mängd statistik om till exempel företagens utveckling. Informationen gick ut på att Sverige hade kommit på efterkälken när det gäller löner och tillväxt och att detta hade ett samband med de höga skatterna.

Boréus nämner ytterligare ett antal organisationer som ingick i högerprojektet. Gemensamt för dem alla var att de hade anknytning till SAFs medvetna försök att påverka opinionen bland Sveriges maktelit. Verksamheten var väl samordnad; en rad nyckelpersoner från näringslivets organisationer satt i de olika opinionsbildande organisationernas styrelser. Personöverlappningen var också omfattande inom nätverket av organisationer. De flesta av dessa ägdes eller finansierades dessutom direkt av SAF (Ibid: 110-125).

I första hand var det vissa nyliberala idéer, snarare än t.ex. konservativa sådana som fördes fram. Ett exempel är kravet att statens inflytande över samhället i allmänhet och näringslivet i synnerhet var för stort och borde minska. Äganderätten sågs som hotad och måste skyddas bättre (Ibid: 129ff).

Boréus undersöker genomslaget av det "hegemoniska högerprojektet" på ett antal olika debattarenor. Framför allt i tidningsdebatten visar det sig att en högervåg bröt igenom precis i slutet av 1970-talet eller i början av 1980-talet (Ibid: 173). Även här var det nyliberala idéer, främst sådana som gäller en bantning av den offentliga sektorn, fler privatiseringar och en allmän liberalisering av ekonomin, som ökat i omfattning. Kapitalismen ifrågasattes inte längre som ekonomiskt system. Några konservativa strömningar stod däremot inte att finna. Var inte konservatismen död så låg den åtminstone i koma, skriver Boréus (Ibid:233f).

Hur skall nu förhållandet mellan näringslivets satsningar och den registrerade ideologiska förändringen i samhället förstås? Vilken betydelse kan man tillmäta olika sociala och ekonomiska förändringar och hur viktiga kan egentligen en aktörs handlingar vara? Har Stig-Björn Ljunggren rätt i att

Uppfattningen att "högervågen" i all väsentlighet skulle vara en kreation av SAF:s ideologiproducenter är för besynnerlig för att tas på allvar (Ljunggren 1992: 393).

...

Den svenska högerens framgångar kan inte förklaras av att vissa kapitalintressen satsat på ideologiproduktion. Detta därför att högervågen är ett internationellt fenomen, som skulle ha påverkat den svenska tidsandan, oavsett näringslivets eventuella satsningar (Ibid: 399)..

Eller är Kristina Boréus på rätt spår när hon kontrar:

"Jag instämmer i att högervågen inte enbart kan förklaras av att "vissa kapitalintressen har satsat på ideologiproduktion". Den har föregåtts av ekonomiska och sociala förändringar och kan inte förklaras som resultatet enbart av framgångsrik propagandasatsning (Boréus 1994: 135).

...

Men det fanns inte ett enda givet svar på de ekonomiska problemen och de strukturella förändringarna i Sverige. Internationella ideologiska trender kan inte heller påverka ett land om de inte översätts till detta lands kultur eller åtminstone visar sin existens på ett tydligt och begripligt sätt. Det är denna funktion de "satsningar" som här har beskrivits har fyllt. För att högervågen skulle nå Sverige behövdes några som spred dess idéer och överförde dem till en svensk verklighet. (Ibid 135f)

I Kristina Boréus tes om SAF som en rationell aktör med stort inflytande på den politiska elitdebatten kan en tänkbar förklaring till en medborgerlig högervåg utvinnas. Framgent kallar jag förklaringen "det hegemoniska högerprojek-

tet”. Den går ut på att ett antal organisationer som haft nära anknytning till SAF och näringslivet satsade på opinionsbildande verksamhet gällande en viss typ av frågor, riktad till en viss typ av människor – makteliten. I centrum stod det privata näringslivet och hur detta bäst skulle fungera. Staten borde inte hämma näringslivet genom kontroll och höga skatter, menade man. Den offentliga sektorn var för stor och borde minskas till förmån för just den privata marknaden. Propagandan riktades mot politiker och andra makthavare. Idéerna letade sig in i elitdebatten först och spred sig sedan denna väg till folkopinionen.

Förklaringen skall inte förstås fristående från andra samhällsförändringar utan som ett komplement till dessa. Ekonomiska och sociala förändringsprocesser skapade förutsättningarna för högervågen. Men det krävdes att någon verkligen spred idéerna på ett sätt som var anpassat till svenska förhållanden.

För att förstå högervågen måste vi emellertid också ta hänsyn till ekonomiska och sociala förändringar. Det är denna funktion som uppsatsens två andra förklaringsansatser fyller. Jag börjar med en klassiker.

En reaktion mot postmaterialism?

Teorin om postmaterialismen är ett av samhällsforskningens vanligaste verktyg för att förklara olika efterkrigsförändringar i västerländska samhällen. Dess fader och främste företrädare är den amerikanske statsvetarprofessorn Ronald Inglehart. Han inleder sin mycket uppmärksammade bok *The Silent Revolution* (1977) med att slå fast att en värdeförändring har ägt rum i de västerländska samhällena och tar sin utgångspunkt i två hypoteser: *knapphetshypotesen* respektive *socialisationshypotesen*.

Knapphetshypotesen går ut på att människor tenderar att prioritera sådant de vill ha och upplever sig behöva, men som det för tillfället råder knapp tillgång på. Först, menar Inglehart, åtgärdar människan omedelbara, grundläggande behov och hot, snarare än sådana som upplevs avlägsna eller mindre hotfulla. Resonemanget är inspirerat av Abraham Maslows välkända behovshierarki i vilken värden och behov kan befinna sig olika ”högt”. Exempelvis är självförverkligande och livskvalitet ett ”högre” behov än mat för dagen och fysisk säkerhet. Tanken är att människan strävar efter att tillfredsställa de lägre behoven först (Inglehart 1977: kap 1; 1981: 881; 1990: kapitel 1).

Socialisationshypotesen innebär att de värden man fornar under ungdomsåren och barndomen kommer att vara dominerande även när man blir vuxen. Har man växt upp under svåra förhållanden präglas man av detta under hela livet. Detsamma gäller om man växer upp under ekonomiskt välstånd. I det senare fallet prioriterar man mer abstrakta och – i Maslowsk mening – ”högre” värden resten av livet.

En konsekvens av de två hypoteserna blir att de äldre generationerna i dagens västsamhällen som upplevt krig och depressioner prioriterar fysisk och ekonomisk trygghet resten av livet. Kort sagt sådant det rådde knapp tillgång på under deras uppväxt. Generationer som däremot socialiserats under den fysiskt och ekonomiskt trygga efterkrigstiden kommer att prioritera ”högre värden”

som självförverkligande, välmående och livskvalitet eftersom de tar ekonomisk och fysisk trygghet för givna. Inglehart kallar de äldre "lägre" värdena för materialistiska och de nya "högre" värdena för post-materialistiska. Allt eftersom tiden har gått och generationerna bytts ut har en värdeförändring från materialism till postmaterialism ägt rum.

Inglehart hävdar att det främst är den "den nya medelklassen" som blivit postmaterialister. Vad som innefattas i detta ofta använda men vaga klassbegrepp är en delvis öppen historia. Klart är att det rör sig om välutbildade människor med anställning i den efter kriget växande tjänstesektorn. Kort sagt människor som varit gynnade av samhällsutvecklingen. Deras kunskaper har efterfrågats och den anställningssektor i vilken de förtjänat sitt levebröd har expanderat. Den nya medelklassens medlemmar har åtnjutit fysisk och ekonomisk trygghet och kommit att omfatta postmaterialistiska värderingar i mycket hög utsträckning (Minkenberg – Inglehart 1989: 90; Bennulf 1994:161).

Inglehart och den tyske statsvetaren Michael Minkenberg menar att 1970- och 1980-talens amerikanska "nykonservatism" var en reaktion mot den post-materialistiskt orienterade värdeförändringen och de åsikter de nya värdena fört med sig. Vissa grupper upplevde att de trots allt förlorat på samhällsutvecklingen och vände sig mot den. Nykonservatismen förde enligt detta synsätt samman grupper som kom att utgöra en medborgerlig koalition vars största fiende var den nya medelklassen och den nya postmaterialistiska agenda den infört. Materialistiska åsikter fick ökat utrymme och legitimitet i samhällslivet. I USA verkar den materialistiska reaktionen ha uttryckts av ett ökat intresse för traditionella, moraliskt orienterade värden och sakfrågor som nationalism, ett stärkande av lag och ordning och familjens ställning. Man var även negativt inställda till kvinnans frigörelse och rättighet till abort. Dessa sakfrågor var raka motsatser till det som prioriterats högst av den postmaterialistiska nya medelklassen. Materialisterna – de nykonservativa – förespråkade dessutom en kapitalistisk marknadsekonomi vilken borde försvaras mot angrepp utifrån av en stark krigsmakt. Man ville även reducera statens välfärdsuppgifter; den stora välfärdsstaten sågs som hämmande för den kapitalistiska marknaden. Marknaden antogs i sin tur vara andra ekonomiska system överlägsen när det gällde att producera materiellt välstånd. En större privat sektor med en mer oberoende ställning gentemot staten tilltalade därför materialisterna (Minkenberg – Inglehart 1989).

Den materialistiska nykonservativa reaktionen tänks utgöras av en medborgerlig koalition mellan stora grupper av den minskande industriella arbetarklassen och det som kallas "den gamla medelklassen". I det senare begreppet innefattas till exempel egna företagare och bönder, grupper vars ställning antas ha försvagats av samhällsutvecklingen och vars medlemmar sålunda förblivit materialister. De har aldrig blivit så materiellt och psykologiskt trygga att de kunnat "klättra uppåt" i behovshierarkin (Inglehart 1981: 889f; Minkenberg – Inglehart 1989).

Anledningen till att reaktionen mot postmaterialismen uppenbarligen blev extra synlig just under slutet av 1970-talet är av ekonomisk art. Andelen post-materialister i ett samhälle varierar med ekonomins tillstånd, menar man, även

om de värden en människa formar under uppväxtåren är mycket svåra att ändra på. När efterfrågan är hög och människor har det gott ställt på olika sätt, är postmaterialisterna fler än under lågkonjunkturer. Detta synsätt ligger i linje med knapphetshypotesen och är en tänkbar förklaring till de nya idéernas inträde. 1970-talet var ju en period med lägre tillväxt och fler ekonomiska problem än tidigare under efterkrigstiden.

Sammanfattningsvis förklarar teorin om en "materialistisk reaktion" den ideologiska förändringen på följande sätt: I den ekonomiska tillväxtexplosionens fotsår ägde under efterkrigstiden en värdeförändring rum bland medborgarna. Medborgarnas värderingar förändrades gradvis från materialistiska till postmaterialistiska i takt med att generationerna byttes ut. De nya generationerna saknade krigs- och depressionsupplevelser och hade växt upp i en kraftigt expanderande ekonomi. De kom att anta postmaterialistiska värden. När världsekonomin hamnade i en kraftig lågkonjunktur på 1970-talet synliggjordes skillnaderna mellan de olika värdena. Grupper som gynnats av samhällsutvecklingen, och som blivit postmaterialister, utmanades av de nykonservativa materialisterna vars åsikter fick gehör hos allt fler medborgare.

Men var det verkligen så att det var de som gynnats av samhällsutvecklingen som försvarade välfärdspolitiken och inte ville att den kapitalistiska marknaden skulle få expandera? Precis raka motsatsen har hävdats vilket vi skall se i nästa avsnitt.

En sprucken klasskoalition?

Den danske sociologen Gösta Esping-Andersen menar att den moderna välfärdsstaten alltför ofta betraktats som ett enda fenomen, gemensamt för de flesta västdemokratier. I alltför liten utsträckning har samhällsforskare tagit hänsyn till de stora skillnader som finns i hur man utformat välfärden i olika länder. Den grundläggande tanken är att välfärdsstatens karaktär och det sätt på vilket den byggts upp, inte bara har varit en effekt av samhällets historiska utveckling, utan även en mycket viktig faktor för den *framtida* utvecklingen (Esping-Andersen 1990:1ff; jfr.Rothstein 1994:176-188).

Esping-Andersen urskiljer tre typer av västliga välfärdsstater och kallar dessa för liberala, konservativa respektive socialdemokratiska. Sverige hör tillsammans med övriga skandinaviska stater till den sistnämnda kategorin.³ Karaktäristiskt för dessa är att man inte accepterat dualism och motsättningar mellan arbetar- och medelklass. Sociala serviceinrättningar och olika typer av bidrag har uppgraderats till en nivå som ligger långt över minimala överlevnadsbehov. Staten har garanterat medborgarna en mycket hög levnadsstandard.

Den socialdemokratiska typen av välfärdsstat samlar dessutom alla samhällsgrupper och klasser under ett universellt socialförsäkringssystem. Med detta menas att alla, inte bara de fattigaste, har tillgång till systemet samt att behovsprövning är relativt sällsynt. Detta universella system antas leda till en

universell solidaritet gentemot välfärdsstaten: *"All benefit; all are dependant; and all will presumably feel obliged to pay."* (Esping-Andersen 1990: 27f).

Typiskt för den socialdemokratiska välfärdsmodellen är inte bara att man byggt upp universella trygghetssystem med höga ersättningsnivåer. Staten har även tagit på sig uppgiften att skapa full sysselsättning. Detta har dels att göra med att man betraktar arbete som en rättighet, och lika viktigt som välfärdssystemet. Men man är även *beroende* av att full sysselsättning faktiskt uppnås. För eventuell arbetslöshet får staten betala ett högt pris i form av höjda utgifter i de generösa försäkringssystemen å ena sidan, och uteblivna skatteintäkter å den andra (Ibid: 27f).

Men vilka var den svenska socialdemokratis motiv för att bygga upp den generella välfärdsstaten? Varför drev inte ett arbetareparti en politik som mer specifikt gynnade just de mindre bemedlade arbetarna? Svaret är att man var tvungen att öka sin parlamentariska styrka om man överhuvudtaget ville ha något att säga till om. Det var troligt att ett arbetareparti skulle vara oförmöget att producera egen parlamentarisk majoritet. Det var bland annat av denna anledning man började rikta sin politik mot även andra än arbetare.⁴ Den strategiska omsvängningen reflekteras i Per-Albin Hanssons folkhemsretorik från sent 1920-tal. Välfärdsstaten skulle vara ett hela folkets hem, inte bara arbetarklassens.

Esping-Andersen hävdar att klasskoalitioner som formats i praktisk politik varit en mycket viktig faktor för välfärdspolitikens utformning. Dessa koalitioner har i huvudsak haft två utseenden i Sverige. Under mellankrigstiden var det främst jordbrukarklassen som utgjorde arbetarnas partner. Socialdemokraterna och bondeförbundet gjorde som bekant upp vid ett flertal tillfällen. I takt med att de svenska jordbrukarna har blivit allt färre har socialdemokratin försökt – och lyckats med – att locka till sig den expanderande medelklassen. Den generella grundtanken i den svenska välfärden har kombinerats med försäkringar där ersättningarnas storlek avgjorts av individens inkomst, något som antas attrahera medelklassen. Enligt Esping-Andersen har systemets utformning, den socialdemokratiska modellen, gjort att välfärdsstaten åtnjutit ett starkt och stabilt elektoralt stöd i nästan alla sociala grupper.

Den utformning som välfärdsstaten fick har haft stor betydelse för hur samhället strukturerats. I det svenska fallet har andelen anställda inom den offentliga sektorn ökat mycket kraftigt samtidigt som den industriella sektorn där de klassiska arbetarjobben fanns minskat. De många offentliga nytillskotten har mestadels varit renodlade serviceyrken inom till exempel utbildning och sjukvård. Klasstrukturen har förändrats; medelklassen har vuxit på bekostnad av arbetarklassen. Detta beroende dels på teknologisk och ekonomisk utveckling, men också på den förda politiken. Inkomstskillnader har jämnats ut, fler har haft chansen att utbilda sig och bli "klassresenärer".

Esping-Andersen menar att den socialdemokratiska välfärdsstatens framtid hänger på medelklassens stöd. Grunden för stödet är att även medelklassen känner att de har något att tjäna på välfärdsstaten, vilket också blir fallet om bidrag och försäkringar gäller alla och inte behovsprövas. Om ersättningsnivåer dessutom i stor utsträckning relateras till inkomst skräddarsys systemet

efter medelklassens förväntningar. Denna medelklass kommer inte nöja sig med bara grundläggande ersättning som räddar livhanken, utan kommer kräva att dessa matchar den allmänna inkomstnivån. Om inte en kontinuerlig uppgradering av bidrag, service och verksamheter är risken att många kommer att favorisera privata lösningar istället för offentliga (Ibid: 68ff, se även Svensson 1994).

Den socialdemokratiska välfärdsstatens akilleshäla är att medelklassens stöd är mycket dyrköpt. Att ständigt expandera och förbättra den sociala servicen och försäkringssystemen kräver att skatteunderlaget maximeras, alltså full sysselsättning. Få människor kan i praktiken vara beroende av staten. I Sverige kunde arbetslösheten länge hållas tillbaka, till stor del genom den offentliga expansionen. Men ett sådant förfarande är förenat med höga kostnader. Risken att staten måste skuldsätta sig blir överhängande (Esping-Andersen 1990: 223ff; Eklund 1990: 40f).

Ett alternativt sätt att bemästra detta kostnadsproblem skulle kunna vara att sänka de offentliganställdas löner. Men eftersom en centralstyrd "solidarisk lönepolitik" har förts i Sverige måste en sådan lönesänkning spridas över hela ekonomin. Detta har visat sig vara mycket svårt, åtminstone fram till 1990-talet. Att sänka endast de offentliganställdas löner skulle dessutom vara dubbelt osolidariskt eftersom det främst är kvinnor som fått jobb i den expanderande offentliga servicesektorn. Esping-Andersen gör problematiken levande:

... one might easily imagine a war between (largely) male workers in the private sector and (largely) female workers in the welfare state. If this, indeed, is a likely outcome, Swedish social democracy can only hope that the bonds of marriage are strong enough to weather the storm of economic warfare. (Ibid 1990: 227)

Förklaringen till högergåvan som kan härledas ur Esping-Andersens resonemang kallar jag här "den spruckna klasskoalitionen". Den förklarar högergåvan, i socialdemokratiska välfärdsstater, med att många medlemmar av den stora, välbärgade medelklassen inte längre upplever sig tjäna på statens välfärdsarrangemang. Det som försvinner via skattsedeln, upplever man, vägs helt enkelt inte upp av sådant man får tillbaka. Anledningen är att välfärdsarrangemangen på grund av ekonomisk stagnation och arbetslöshet, från 1970-talet och framåt, inte kunnat byggas ut i den takt som förväntats och krävts. Man börjar därför bli allt mer positivt inställd till privata välfärdsalternativ. Den offentliga sektorns verksamheter och program kom att uppfattas som mindre och mindre berättigade. Den solidariska lönepolitiken parad med löfena om full sysselsättning har gjort att staten fått ytterligare svårigheter att lösa sitt kostnadsproblem. Medelklassen tjänar inte längre på den socialdemokratiska välfärdsstaten och därmed är inte heller alla beredda att betala för den. Klasskoalitionen har spruckit.

3. Uppgiften

Syfte, hypoteser och frågeställningar

Ur tre olika teorier om samhället har jag extraherat tre olika tänkbara förklaringar till höger vågen i Sverige. Uppsatsens syfte är att utifrån dessa tre olika förklaringsansatser analysera höger vågen i den svenska folkopinionen. I vilken utsträckning var förändringen ett hegemoniskt högerprojekt, en reaktion mot postmaterialismen respektive resultatet av en sprucken klasskoalition? Syftet uppfylls genom empiriska test av följande hypoteser.

Om höger vågen var ett hegemoniskt, opinionsbildande projekt som fick genomslag i elitdebatten först, kan följande väntas ha inträffat i folkopinionen:

- Just sådana åsikter som drevs av det hegemoniska projektet skall ha fått ökat genomslag. De frågor SAF satsade på var sådana som hade med det privata näringslivets frihet att göra och statens inflytande över detta näringsliv. Frågor som rörde en minskning av statens åtaganden och den offentliga sektorn i allmänhet var också centrala.
- Höger vågen bör ägt rum först, och varit störst hos människor som tar del av den politiska debatten i massmedierna. Detta eftersom SAF:s opinionsbildning riktades i första hand till Sveriges maktelit, varför opinionsbildningen enligt förklaringsansatsen tänks ha fått genomslag i massmediedebatten först.
- Höger vågen bör ha satt igång precis i slutet av 1970-talet eller alldeles i början av 1980-talet eftersom det var då den fick genomslag i debatten på elitnivå.

Om höger vågen istället var en reaktion mot postmaterialismen bör detta ha lett till att:

- Höger vågen var nykonservativ till sin karaktär. Med detta menas att den dels bestod av åsikter som försvarade det privata näringslivet och marknadsekonomi, vilka i sin tur antas tilltala människor med materialistiska värden. Men höger vågen bör också ha inneburit att ett antal konservativa åsikter av moralisk karaktär fått ökat genomslag. Detta eftersom man skulle ha vänt sig mot typiska postmaterialistiska värden vilka kan sägas vara de konservativa åsikternas motsats.
- Det bör ha varit människor i de äldre generationerna, och människor med materialistiska värderingar som i första hand drogs med i höger vågen. Att det även handlar om de äldre beror på att de är socialiserade under hårdare förhållanden som världskrig och depressioner då det rått knapp tillgång på materiell och fysisk trygghet. Därför har de aldrig antagit postmaterialistiska värden.
- Den ”nya medelklassen”, dvs den växande skaran av välutbildade tjänstemän skall inte ha omfattats av höger vågsåsikterna i särskilt stor omfattning eftersom det främst är dessa som enligt teorin är postmaterialister. De som gått i spetsen för den ideologiska förändringen skall istället ha varit vad

Inglehart kallar den "gamla medelklassen", dvs företagare och jordbrukare. Stora delar av arbetarklassen bör också ha förändrat sina åsikter då dessa heller aldrig skulle ha blivit postmaterialister. Samhällsutvecklingen har inte gynnat dem och de har aldrig kunnat avancera uppåt i Abraham Maslows behovstrappa.

Om följande hypoteser visar sig vara riktiga ökar tilltron till teorin om att högervågen var en sprucken klasskoalition:

- Högervågens åsiktsinnehåll skall främst ha inneburit en ökat positiv inställning till privata marknadsalternativ till den offentliga sektorns välfärd och till sänkningar av olika bidrag.
- Den grupp som dragit tillbaka sitt stöd för välfärdsstaten skall främst ha varit den växande medelklassen bestående av i första hand tjänstemän eftersom det främst är dessa som "kräver" välfärd av ständigt ökande kvantitet och kvalitet.

Hypoteserna ovan uttalar sig om tre saker när det gäller folkopinionen och högervågen: Olika typer av åsikter, olika samhällsgrupper i vilka åsikterna fick ökat genomslag samt olika former av explicita eller implicita tidsangivelser om när detta skulle ha skett. Iakttagelsen förser mig med två övergripande frågeställningar: (1) När ägde högervågen rum hos det svenska folket och vilket var dess åsiktsmässiga innehåll? (2) I vilken utsträckning och vid vilka tidpunkter omfattades olika samhällsgrupper av högervågen?

Men innan frågeställningarna är mogna att besvaras skall jag berätta vad jag menar med begreppet högervåg, samt hur detta begrepp här kommer att operationaliseras.

Till höger och vänster

Som högerideologier betraktar jag *nyliberalism* och modern konservatism – *nykonservatism*. Med *högervåg* menar jag en markant ökning av någon eller båda dessa ideologiers omfattning och inflytande i samhället.

Boréus lyfter fram ett antal hörnstenar i den inflytelserika ideologin *nyliberalism* (Boréus 1994: 72-79). De två kanske viktigaste är:

- *Statsidealet*. Uppfattningar om hur detta ser ut varierar mellan olika nyliberala tänkare men gemensamt för dem är åsikten att statens omfattning och inflytande bör vara avsevärt mindre än i den moderna välfärdsstaten.
- *Marknadsidealet*. När statens ansvarsområde minskas är det den kapitalistiska marknaden som bör växa på den förras bekostnad. Marknadens sätt att fungera är något eftersträvsvärt och staten bör minimera eller minska sitt inflytande över denna.

Den andra viktiga högerideologin är *nykonservatismen*. Termen refererar vanligtvis till en idéskola som fick ökat genomslag i USA i slutet av 1970-talet. De viktigaste inslagen var dels ett grundläggande stöd för marknadsekonomi och kapitalismen. Men även att man poängterade vissa klassiska konservativa, moraliska värden och idéer. Exempel på sådana är en positiv inställning till kvinnans och religionens traditionella roll, samt till fosterlandet och den egna na-

tionaliteten. En annan central ingrediens var att man kritiserade den moderna välfärdsstaten för att vara överlastad. Denna överlastning, menade man, skulle ha lett till att staten tappat i auktoritet (se t.ex. Steinfels 1979).

Det förtjänar ett påpekande att man inte är nyliberal eller nykonservativ bara för att man råkar instämma i någon av ideologiernas huvudkomponenter. Det är istället *kombinationen* av idéer som är avgörande. Nyliberalismens huvudkomponenter är statsidealet och marknadsidealet. Nykonservatismens mest karaktäristiska drag är att man kombinerar liberala *och* konservativa åsikter.⁵ Att många urskiljer nykonservatismen som *en* ideologi beror sannolikt på att inflytelserika politiska aktörer, t.ex. Margaret Thatcher, Irving Kristol och Ronald Reagan har kombinerat just sådana liberala och konservativa idéer (Boréus 1994: 99).

De åsikter som enligt uppsatsens tre förklaringsansatser var centrala i höger-vågen kan betraktas som antingen nyliberala eller nykonservativa. En konsekvens av t.ex. resonemanget om den spruckna klasskoalitionen är att högervågen bestod av just nyliberala åsikter som minskad vilja att betala skatt, ökad vilja att skära i den offentliga sektorn och en ökad efterfrågan på privata, marknadsstyrda alternativ till den offentliga välfärden. På samma sätt kan Ronald Ingleharts materialistiska reaktion sägas vara en högervåg, såsom jag här har diskuterat begreppet. Men enligt denna teori var den istället nykonservativ. Materialisterna antas visserligen på nyliberalt manér försvara en kapitalistisk marknadsekonomi, men samtidigt kombinera detta med att stryka under ett antal konservativa värden och åsikter. Den tredje teorin, det hegemoniska högerprojektet, tänks leda till en i huvudsak nyliberal högervåg där det främst är sådana frågor som är av intresse för det privata näringslivet som fokuseras.

Högervågen operationaliserad

Högervågen skall här mätas i första hand med hjälp av ett antal åsiktsfrågor som under årens lopp ställts i de valundersökningar som genomförts vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg. De frågor som jag skall använda mig av är sådana som mäter åsikter längs den åsiktsdimension som traditionellt dominerat svensk politik, d.v.s. vänster-högerdimensionen.

En åsiktsdimension existerar när medborgare i ett antal politiska sakfrågor bildar ideologiskt, tolkningsbara sammanhängande mönster. Det går då att uppmäta statistiska samband mellan människors åsikter i sådana sakfrågor. Inom väljarforskningen brukar man använda åsiktsdimensioner för att mäta olika ideologiers omfattning och inflytande. Om medborgarnas åsikter på ett logiskt konsistent sätt förskjuts längs en empiriskt konstaterad åsiktsdimension, så antar man att något har hänt med deras bakomliggande ideologi (Benulf 1994: 203f).

Det är även på detta vis jag skall operationalisera ideologisk förändring. Dock med den viktiga skillnaden att jag separerat *två* olika högerideologier från varandra, och avser att mäta båda. Detta är inte vanligt inom svensk väljarforskning. Man brukar istället tala i övergripande termer om "högerideologi". Mera sällan diskuteras vilka *olika* bakomliggande ideologier och tanke-

system som kan tänkas motivera en individs placering längs vänster–högerdimensionen. Detta förhållningssätt⁶ fungerar visserligen om man empiriskt vill konstatera en ideologisk förändring. Men om man som jag även söker *förklaringar* till den ideologiska förändringen krävs ett mer detaljerat analysredskap.

När det gäller de *nyliberala* frågor som slår fast ideal för staten och dess verksamhet finns flera lämpliga intervjufrågor i valundersökningarna. En är inställningen till förslaget att minska den offentliga sektorn, men det finns även en som specifikt mäter attityden till sociala bidrag. Dessutom ställdes en fråga om vad man ansåg om förslaget att sänka skatten på höga inkomster under åren 1976–1988. Genom att använda denna inkluderas även en aspekt av statens inkomster. De övriga handlar ju på ett eller annat sätt om utgifterna.

Även när det gäller att mäta åsikter som har att göra med nyliberalismens marknadsideal är materialet generöst. De mest valida frågorna är dels en som undrar om man vill satsa på ett samhälle med mer privat företagsamhet och marknadsekonomi. Frågan kompletteras av en som undrar vad man anser om förslaget att minska statens inflytande över det privata näringslivet.

Om det är förhållandevis lätt att mäta nyliberalism med hjälp av undersökningsmaterialet så är det betydligt mer problematiskt med *nykonservatism*. I valundersökningen 1991 ställdes emellertid tre mycket användbara frågor av nykonservativ karaktär. Dessa gällde inställningen till att satsa på ett samhälle som i högre grad prioriterade familjens ställning, lag och ordning respektive svenska traditionella värden. Det var precis denna typ av åsikter som t.ex. Margaret Thatcher och Ronald Reagan kombinerade med nyliberala influenser. Problemet är att detta var första gången som frågorna ställdes vilket omöjliggör analyser över tid. För att kompensera detta kommer jag att ”lägga pussel” med andra nykonservativt *orienterade* åsiktsfrågor som förekommit i undersökningarna vid olika tillfällen. De frågor som kommer att analyseras är inställningen till abort, pornografi, kristna värden och försvarsutgifterna.

Förutom åsiktsfrågorna kommer en vänster–högerskala användas. Respondenterna får här *själva* placera in sig på en skala mellan 0 och 10, där 0 betyder att man står långt till vänster och 10 att man står långt till höger.

4. Högervägen och dess åsiktsinnehåll

Vänster och höger som en skala.

I valundersökningarna har det sedan 1968 förekommit en fråga där de intervjuade blivit ombudda att placera in sig själva på en elvgradig skala mellan 0 och 10, där 0 betyder att man står långt till vänster och 10 att man står långt till höger. Tabell 1 visar hur svenskarna själva har upplevt sina placeringar längs skalan mellan 1968 och 1991.

Under denna tidsperiod ägde en kraftig högerförskjutning rum. 1968 fanns en klar vänsterövertikt med ett balansmått på -12. 1991 var det istället 17 procentenheter fler svenskar som placerade sig till höger än vänster. Notabelt

Tabell 1. Svenska folkets självuppskattade positioner längs vänster–höger-skalan 1968-1991.

Totalt	1968	1973	1976	1979	1982	1985	1988	1991
Balansmått	-12	-8	-7	-6	-1	5	0	17
Medelvärde	4,7	4,9	4,9	4,9	5,0	5,2	5,0	5,5
(N)	2562	2291	2474	2363	2362	2352	2137	2077
Efter partisympati (medelvärden)								
Vänsterpartiet	2,0	2,1	2,1	2,0	2,4	2,6	2,5	2,6
Socialdemokraterna	3,5	3,9	3,9	3,4	3,5	3,6	3,8	3,8
Centern	5,6	5,5	5,6	5,6	6,2	6,2	5,9	6,1
Folkpartiet	6,2	6,1	5,6	5,9	6,0	6,2	6,4	6,4
Moderaterna	8,0	7,3	7,4	7,3	7,6	7,7	7,7	7,5
Kristdemokraterna	-	-	-	5,5	5,7	6,5	5,6	6,4
Miljöpartiet	-	-	-	-	4,8	5,0	4,6	4,5

Kommentar: Balansmåttan har erhållits genom att ta andelen till höger om mitten (5) minus andelen till vänster om mitten.

är att endast 27 procent av befolkningen placerade sig till vänster om mitten 1991.

Förändringen ter sig lika dramatisk om man analyserar medelvärden. I slutet av 60-talet var detta 4,7 vilket är klart till vänster om mitten. Under 1970-talet låg medelvärdet på en stabil nivå på 4,9 för samtliga tre valår. I slutet av 1970-talet eller början av 1980-talet inträdde så en högerförskjutning. Mellan 1979 och 1985 ändrades medelvärdet från 4,9 till 5,2. Efter en tillfällig tillbakagång 1988 hamnade det på rekordnivån 5,5 1991.

När man analyserar självupplevd vänster–högerplacering hos människor med olika partisympati är förloppet snarlikt det som ovan konstaterats för hela befolkningen. Högerglidningen var ett faktum hos samtliga partiets sympatisörer. Mellan 1968 och 1979 hände dock inte speciellt mycket i detta avseende. Samtliga positioner var oförändrade eller försköts till och med något åt vänster. Från och med 1979 och under hela 80-talet kan man emellertid notera en tydlig högerförskjutning i alla grupper av partisympatisörer.

Precis som i den univariata analysen av hela svenska folkets vänster–högerpositioner så kan en viss avmattning i högervägen noteras mellan 1985 och 1988. Gemensamt för alla partiets anhängare är dock att vänsterglidningen under dessa tre år inte "väger upp" högertendensen mellan 1979 och 1985. Dessutom fortsatte vissa grupper som s- och fp-väljare att gå åt höger under denna mandatperiod.

Efter 1988 återupptogs högertendensen. För samtliga partiets anhängare förutom miljöpartisterna ökade medelvärdet under denna period. Genomsnittet för hela befolkningen steg från 5,0 till rekordnoteringen 5,5 1991. Detta år var även högervägens sista, något som visats i tidigare undersökningar. Under åren närmast efter 1991 ägde en kraftig vänsterförskjutning rum (Kumlin 1995: 27; Gilljam – Holmberg 1995: 143).

En relevant fråga är vad svarspersonerna menar när de säger att de befinner sig till vänster, i mitten respektive till höger. Klart är att det som valundersökningarnas subjektiva vänster–högerskala mäter på något sätt är meningsfullt

Tabell 2. Korrelationen mellan människors subjektiva placering på vänster-högerskalan och åsikter i olika sakfrågor (Pearsons r).

Åsikt	1976	1985	1991	Genomsnittlig korrelation
Satsa på ett samhälle med mer privat företagsamhet och marknadsekonomi	-	0,54	0,48	0,51
Minska den offentliga sektorn	-	0,46	0,39	0,43
Minska de sociala bidragen	-	0,39	0,29	0,34
Minska det statliga inflytandet över det privata näringslivet	0,33	0,39	0,37	0,36
Sänka skatten på höga inkomster	0,31	0,35	-	0,33
Minska försvarsutgifterna	-0,24	-0,30	-0,27	-0,27
Satsa på ett samhälle där kristna värden spelar en större roll	-	0,20	0,20	0,20
Satsa på ett samhälle med mer lag och ordning	-	-	0,18	0,18
Begränsa rätten till fri abort	-	-	0,04	0,04
Satsa på ett samhälle som stärker familjens ställning	-	-	0,09	0,09
Satsa på ett samhälle som slår vakt om traditionellt svenska värden	-	-	0,07	0,07
Förbjuda alla former av pornografi	0 02*	0,06	0,12	0,07

* = ej signifikant på 95-procentsnivån

Kommentar: Vänster-högerskalan går mellan 0 = vänster och 10 = höger. Övriga frågor är kodade från 1 = dåligt förslag 2 = varken bra eller dåligt förslag 3 = bra förslag.

för väljarna. Annars skulle knappast de olika partiernas sympatisörer placerat sig "rätt" på skalan år efter år. De skulle knappast heller förflytta sig längs skalan på ett såpass systematiskt sätt som de har gjort. Men vad är det som skalan mäter konkret? Vilket idéinnehåll ryms i begreppen höger och vänster? Tabell 2 visar sambandet mellan ståndpunkter i ett antal olika tänkbara vänster-högerfrågor och subjektiv placering på vänster-högerskalan 1976 till 1991.

De åsikter som uppvisar ett starkt samband är framför allt sådana som rör näringslivets ställning och statens förhållande till detta, samt de som behandlar den offentliga sektorns storlek och utgiftsnivå. Det förstnämnda området kan sägas representeras av åsikterna "satsa på mer marknadsekonomi...", "minska statens inflytande över näringslivet" och "öka löntagarnas inflytande".

Att attityder till statens storlek och utgiftsnivå har ett starkt samband med vänster-högerskalan återspeglas av påståendena "minska den offentliga sektorn" respektive "de sociala bidragen". Vad frågan om att sänka skatten på höga inkomster mäter är mer problematiskt att uttala sig om. Eventuellt skulle också en positiv inställning till denna utsaga kunna tas som intäkt för att man principiellt vill dra ner på statens åtaganden och utgifter. Men det skulle lika gärna kunna indikera en allmän inställning till vad som är rättvist, och inte något principiellt ställningstagande med avseende på statens storlek.

Flera av de tänkbara höger-vänsteråsikterna i tabell 2 samvarierar emellertid inte med den självupplevda vänster-högerpositionen i någon nämnvärd ut-

sträckning. Detta gäller framför allt sådana frågor som var centrala inslag i thatcherismen och den amerikanska nykonservatismen. Varken en positiv inställning till abort- och pornografiförbud, traditionella svenska värden eller ett stärkande av familjens ställning uppvisar något nämnvärt samband.

Ett centralt inslag i nykonservatismen var att man betonade kristendomens roll parallellt med att ett starkt försvar och mer lag och ordning förespråkades. I den svenska väljarkåren finns ett visst samband mellan inställningen till att minska försvaret (-0,27), inställningen till ett mer "kristet" samhälle (0,20), och vänster-högerskalan. Korrelationen för åsikten att satsa på mer lag och ordning var 0,18. Dessa samband är emellertid avsevärt svagare än de för åsikter som avser staten, marknaden och förhållandet mellan dessa.

Om en respondent säger sig stå "långt till höger" så betyder det alltså i första hand att han/hon troligen anser att den offentliga sektorn och dess utgifter bör minskas. Det privata näringslivet bör dessutom få växa fritt från statlig inblandning och kontroll, anser man och tar samtidigt avstånd från tanken på ett socialistiskt samhälle.

Mellan 1985 och 1991 sjönk emellertid flera av sambanden i styrka. Vad människor faktiskt tyckte i olika saksfågor blev alltså svagare kopplat till hur de subjektivt *upplevde* sig själva och sin position i vänster-högerkonflikten. Detta förefaller märkligt eftersom det skedde under slutet av 1980-talet då högerförskjutningen längs vänster-högerskalan var mycket kraftig. Man kan diskutera olika förklaringar till fenomenet. En tänkbar sådan är att det sena åttiotalets högerglidning längs vänster-högerskalan inte i första hand var relaterad till realpolitiska åsikter, utan till en allmänt ökad negativ klang i ordet vänster. Detta skulle i sin tur kunna bero på många saker, t.ex. kommunismens fall i Östeuropa och andra liknande influenser utifrån (jfr. Gilljam – Holmberg 1993: 133).

Vilka åsikter ökade i omfattning?

Ännu är det för tidigt att besvara uppsatsens första frågeställning om vilket ~~åsiktsinnehåll-högervågen-hade.~~ Det kan ju hända att även frågor som inte har samband med vänster-högerskalan har ökat i omfattning. Skalan mäter ju inte alla de tänkbara högeråsikter som diskuterades i kapitel 3. Det är alltså nödvändigt analysera de olika tänkbara högeråsikternas faktiska utbredning över tid.

Hur svenskarnas inställning i de valundersökningsfrågor som jag tidigare beslutat mig för att använda har utvecklats över tid presenteras i tabell 3. Åtminstone två av åsikterna följer samma utvecklingsmönster som placeringen på vänster-högerskalan gjorde. Dessa är de som rör ett samhälle med mer företagsamhet samt en minskning av den offentliga sektorn. Båda uppvisar en klar högerförskjutning under 1980-talet. Mellan 1985 och 1988 ägde en viss vänsterglidning rum, men inte så långt som till 1979 års situation. Efter denna tillfälliga avmattning skedde så den största högerförskjutningen mellan 1988 och 1991.

Frågan om vad man anser om förslaget att minska statens inflytande över näringslivet har också stora likheter med den hittills konstaterade utveckling-

Tabell 3. Svenska folkets åsikter i olika frågor 1976 -1991 (balansmätt).

Åsikt	1976	1979	1980	1982	1985	1988	1991
Satsa på ett samhälle med mer privat företagsamhet och marknadsekonomi	-	-	33	42	46	38	50
Minska den offentliga sektorn	-	-	-	-8	1	-4	23
Minska det statliga inflytandet över det privata näringslivet	19	12	8	-1	24	-	36
Minska de sociala bidragen	-	-	13	5	-7	-8	13
Sänka skatten på höga inkomster	-38	-36	-	-	-34	-27	-
Minska försvarsutgifterna	-16	-16	-8	2	12	23	-8
Satsa på ett samhälle där kristna värden spelar en större roll	-	-	-	-5	-9	-	-12
Förbjuda alla former av pornografi	1	30	31	16	38	-	10
Begränsa rätten till fri abort	-	-	-	-39	-	-	-43

Kommentar: När det gäller samhällsfrågorna har de svarande placerat in förslaget på en skala mellan 0 och 10 där 0 betyder mycket dåligt och 10 mycket bra. Balansmättet har erhållits genom att ta andelen som svarade 6-10 minus andelen som svarade 0-4. Övriga balansmätt har erhållits genom att ta andelen som tyckte att respektive förslag var ganska eller mycket bra minus andelen som tyckte att förslaget var ganska eller mycket dåligt. Ett positivt värde på ett balansmätt innebär procentuell högerövertikt och att ett negativt värde innebär procentuell vänsterövertikt.

en. Skillnaden är att högerförskjutningen i frågan började något senare, närmare bestämt 1982. Den visade kraftig högertendens till 1985 då de som tyckte förslaget var bra var 24 procentenheter fler än de som tyckte att det var dåligt. Motsvarande balansmätt var -1 år 1982. Mellan 1985 och 1991 ökade högerövertikten ytterligare till 36 procentenheter. Om det fanns en tillfällig vänster-tendens mellan 85 och 88 går inte att uttala sig om eftersom frågan inte ställdes i 1988 års valundersökning.

Varken åsikten att man bör minska de sociala bidragen eller sänka skatten på höga inkomster ökade till en början i nämnvärd omfattning. Detta trots att analysen av tabell 2 visade att de hade ett relativt starkt samband med vänster-högterskalan.⁷ Förslaget om sänkta sociala bidrag minskade istället i popularitet mellan 1980 och 1988. Balansmättet sjönk under dessa år från 13 till -8, för att sedan gå upp till 13 procents högerövertikt 1991. Även när det handlar om inställningen till sänkt skatt på höga inkomster kan man skönja en positivare attityd, men i detta fall efter 1985.

Fler och fler svenskar blev mellan 1979 och 1988 motståndare till att minska försvarsutgifterna. Under de tre därpå följande åren återställdes opinionsbalansen till 1980 års nivå. Inställningen till försvaret verkar vara kopplade till andra faktorer än sådana som är relaterade till högervägen. Exempelvis ökade motviljan till att skära på försvarskostnaderna mellan 1985 och 1988. Detta samtidigt som andra plausibla högervägsåsikter minskade i omfattning. Dessutom minskade den negativa inställningen till försvarsnedskärningar i omfattning samtidigt som högervägen verkar ha varit som kraftigast, det vill säga mellan 1988 och 1991. En gissning är att detta hade att göra med berlinmurens fall och den förändrade internationella hotbilden.

Inte heller de andra två typiskt nykonservativa åsiktsfrågorna om kristna värden och pornografiförbud verkar ha varit delar i högervägen. Inställningen till samhället som prioriterar kristna värden har istället blivit mer negativ under

1980-talet. Motståndet mot pornografi ökade visserligen någorlunda stadigt, men den största ökningen skedde mellan 1976 och 1979. Detta var innan frågor som gällde stat och marknad hade börjat högerförskjutas. Dessutom minskade pornografimotståndet i början av 1980-talet, samtidigt som högervägen uppenbarligen satte igång.

Vilka åsikter hänger ihop med varandra?

För att kunna uttala sig om vad som var den ideologiska förändringens idégods räcker det inte med att man vet vilka åsikter som blev vanligare i folkopinionen. Man bör också ha kännedom om huruvida och på vilket sätt dessa olika åsikter hänger samman med varandra hos medborgarna. Detta har jag tidigare analyserat på annan plats. Jag fann då att nästan samtliga av de starkaste sambanden mellan olika tänkbara högervägsåsikter kan uppmätas mellan åsikter rörande nyliberalismens marknads- respektive statsideal. Medborgares åsikter om den offentliga sektorns storlek, marknadsekonomi och statens inflytande över det privata näringslivet samvarierar tämligen starkt med varandra. Korrelationen är över 0,30 för alla kombinationer av sådana åsikter. Frågorna om att minska de sociala bidragen och att sänka skatten på höga inkomster ligger lite lägre när det gäller samvariationens styrka. Slutsatsen är ändå: är man nyliberal i en fråga så är man det förmodligen också i en annan (Kumlin 1995: 36ff).

Även nykonservativa åsikter samvarierar inbördes. De gör det emellertid inte med lika stor styrka som de nyliberala åsikterna. Kombinationer av nykonservativa åsikter uppvisar betydligt svagare samband. Detta gäller t.ex. frågorna om abort, kristna repektive svenska värden och pornografi. För samtliga nykonservativa kombinationer ligger korrelationen under 0,27. Många ligger *långt* under detta värde. Konservatismen är alltså inte en lika sammanhängande ideologi som nyliberalismen bland svenska medborgare (Ibid).

Nyliberala och konservativa åsikter visar upp svaga samband med varandra. Att en människa anser att den offentliga sektorn bör minska till förmån för den privata marknaden ökar alltså inte nämnvärt sannolikheten att hon uppskattar en starkt ställning för familjen eller ett porrförbud, för att ta ett par exempel.

Sammanfattningsvis är det nyliberala åsikterna inbördes som uppvisar starkast samband. Därefter kommer de nykonservativa åsikternas inbördes samvariation som är svagare än de nyliberala frågornas. Sist kommer olika kombinationer av nyliberala och nykonservativa åsikter vilka endast uppvisar mycket svaga samband med varandra (Ibid).

När ägde högervägen rum och vilket var dess innehåll?

Jag har så här långt presenterat resultat avsedda att ge svar på uppsatsens första frågeställning. Den gällde när högervägen ägde rum och vilket som var dess åsiktsmässiga innehåll. Jag sammanfattar svaren i punktform.

- En högerväg ägde rum hos det svenska folket mellan 1979 och 1991. Den tilltog i styrka fram till 1985 för att sedan gå tillbaka en aning mellan 1985 och 1988. Under åren 1988 till 1991 ökade högervägen som mest i styrka.

Efter 1991 tycks höger vågen ha upphört att döma av människors subjektiva placering på vänster–högerskalan.

- De åsikter som ökade i omfattning var i första hand sådana som handlar om statens uppgifter och storlek, samt dess förhållande till det privata näringslivet.
- Högerståndpunkter som handlar om mer specifika delar av statens inkomster och utgifter blev mer vanliga först i slutet av 1980-talet. Viljan att minska sociala bidrag och sänka höginkomstskatter är exempel på detta. Ökningen är emellertid mindre tydlig än den som konstaterats för de mer abstrakt ideologiska frågeformuleringarna om staten och näringslivet.
- De frågor som visar störst högerförskjutning mellan 1979 och 1991 är även de som har starkast samband med människors position på vänster–högerskalan. Det är just sådana frågor som rör omfattningen av statens åtaganden och dess kontroll och inflytande över näringslivet, som i första hand är politiserade längs skalan. Människors svar på frågorna är förhållandevis konsistenta: Befinner man sig till höger i en fråga av denna typ, så gör man det förmodligen också i en annan.
- De typiskt nykonservativa åsikterna ökade inte i lika stor omfattning under 1980-talet. Undantaget är attityden till försvarsutgifterna. Svenskarna blev nämligen mer försvarsvilliga under detta decennium. Men attityden till försvaret har varken starka samband med vänster–högerskalan eller någon av de ovanstående åsikter som på ett mer uppenbart sätt var del av höger vågen.
- De övriga nykonservativa åsikterna som mätts har inte ökat i omfattning. Dessa är dessutom svagt eller obefintligt samvarierande med vänster–högerskalan.
- Inte heller är sambanden mellan olika nykonservativa åsikter inbördes särskilt starka. I Sverige är nykonservatismen alltså inte ett konsistent system av uppenbart sammanhängande åsikter. De nykonservativa frågorna har dessutom mycket lite att göra med vänster–högerkonflikten.

5. Vem surfade på höger vågen?

En av huvudslutsatserna hittills är att höger vågen ägde rum mellan 1979 och 1991. En viss, högst tillfällig avmattning kunde noteras mellan 1985 och 1988. Man kan diskutera vad denna mattning berodde på. En omedelbar reflektion är att frågorna om statens storlek och inflytande kan ha trängts undan av den intensiva miljödebatt som fördes i samband med valet 1988. Höger vågen fick sannolikt temporärt ge vika för algbloomingar och krassliga sälar. Kanske har en valrörelse aldrig dominerats så kraftigt av en viss typ av frågor. Månaderna innan valet präglades dessutom av ett uppskruvat intresse kring den så kallade Ebbe Carlsson-affären, snarare än politiska sakfrågor. En annan faktor som diskuterats i olika sammanhang är mordet på Olof Palme. Socialdemokraterna hade mycket höga opinionssiffror efter den tragiska händelsen. Det är inte otänkbart att människors sympati för det statsbärande partiet i den svåra situationen gjorde att socialdemokraterna hade lättare att propagera för sina ideér.⁸

I det förra kapitlet drogs slutsatsen att högervågen främst bestod av nyliberala föreställningar om statens och offentliga sektorns roll i samhället. Att det offentliga skulle minska i omfång till förmån för marknaden och det privata näringslivet var centralt. I de kommande avsnitten skall jag besvara den andra frågeställningen som gäller i vilken utsträckning och vid vilka tidpunkter olika grupper i samhället omfattades av högervågen.

Förutom vänster-högerskalan, skall två åsiktsfrågor framgent användas som indikatorer för högervågen: inställningen till att minska statens inflytande över näringslivet och inställningen till att satsa på mer marknadsekonomi och företagsamhet. Anledningen till att de är valida mått på högervågen är att deras opinionsbalans klart förskjutits åt höger under hela åttio-talet. De har även funnits med i valundersökningarna vid minst tre tillfällen under den aktuella perioden, vilket gör analys över tid möjlig. Närmast skall jag i tur och ordning undersöka vilken betydelse klasstillhörighet, politiska resurser, ålder och postmaterialistiska värden haft för människors förhållande till högervågen.

Klasstillhörighet

Begreppet klass är centralt i två av de förklaringsansatser som jag presenterar. Med klass menar jag här det förhållande en individ har till produktionsmedlen. Statsvetaren Maria Oskarson mäter klasstillhörighet på två huvudsakliga sätt. Antingen används fyra yrkesgrupper: arbetare, tjänstemän, företagare och jordbrukare. Men klassbegreppet kan också göras till en dikotomi där tjänstemän, företagare och jordbrukare bildar medelklass (Oskarson 1994: 34f).

Esping-Andersen menar att en socialdemokratisk välfärdsstats överlevnad hänger på om man kan attrahera den växande välbärgade medelklassen. När de ekonomiska möjligheterna att bygga ut välfärden i den takt som förväntas inte längre finns så drar medelklassen tillbaka sitt stöd för välfärdsstaten och vill i stället lägga sina pengar på privata alternativ. Ronald Inglehart å andra sidan hävdar att det är den postmaterialistiska medelklassen som är välfärdens försvarare. "De som driver på högervågen är istället grupper ur den "gamla" medelklassen, d.v.s. företagare och jordbrukare tillsammans med stora delar ur arbetarklassen. Gemensamt för dessa grupper är att de upplever sig hotade av samhällsutvecklingen och vänder sig mot postmaterialistiska värderingar.

I tabell 5 visas hur klasstillhörighet har påverkat människors positioner på vänster-högerskalan mellan 1976 och 1991. Som väntat ligger arbetarklassen längst till vänster och till höger om denna från vänster till höger tjänstemännen, företagarna och jordbrukarna. Alla de tre sistnämnda grupperna rörde sig åt höger mellan 1976 och 1985. Företagarnas respektive jordbrukarnas medelvärden försköts med hela 0,9 enheter, medan tjänstemännen i genomsnitt placerade sig 0,4 skalsteg längre åt höger 1985 än vad de gjorde 1976. Anmärkningsvärt är att arbetarklassen inte rörde sig åt höger alls. Snarare kan en viss vänstertendens skönjas; man gick tillbaka till 1976 års värde år 1985 (4,4).

Däremot var det främst arbetarklassen som rörde sig åt höger mellan 1985 och 1991. Ökningen av medelvärdet för gruppen var hela 0,5 enheter under denna period. Tjänstemännen hade närmast slutat flyta med högervågen me-

Tabell 4. Position på vänster-högerskalan hos människor med olika klasstillhörighet 1976-1991 (medelvärden).

Klass	1976	1979	1982	1985	1988	1991
Arbetare	4,4	4,2	4,2	4,4	4,4	4,9
Tjänstemän	5,2	5,3	5,4	5,6	5,2	5,7
Företagare	5,4	5,9	6,0	6,3	6,2	6,2
Jordbrukare	5,7	6,2	6,4	6,6	5,8	6,1

Kommentar: För information om vänster-högerskalan, se tabell 1.

dan företagare och jordbrukare till och med försköts åt vänster. Klasstillhörighetens effekt på vänster-högerposition minskade alltså under slutet av 1980-talet, vilket berodde på att arbetarklassen kom "ikapp" de övriga vad gäller högerplacering på skalan.

Om man istället analyserar klasstillhörighetens betydelse för typiska högervägsåsikter blir mönstret delvis det samma, vilket tabell 5 visar. Både när det är fråga om en ökning av privat företagsamhet och att minska statens inflytande över näringslivet så visar det sig att tjänstemännen gick åt höger i större utsträckning än arbetarna fram till 1985. I den sistnämnda frågan ökade andelen positiva under 1980-talets första hälft med 14 procentenheter för tjänstemännen mot endast två procentenheter för arbetarna. Företagarna låg på en stabil nivå under denna tidsperiod och gled inte åt höger på samma uppenbara sätt som var fallet när vänster-högerskalan analyserades. Jordbrukarna gick åt höger när det gällde statens inflytande (+5) men när det gällde privat företagsamhet låg man i princip stilla.

När det gäller effekten av klasstillhörighet och dess utveckling 1985-91 framträder emellertid en något annorlunda bild om man analyserar åsikterna om statens inflytande över näringslivet respektive satsa på mer företagsamhet, istället för vänster-högerskalan. Varken tjänstemän eller arbetare har glidit åt

Tabell 5. Andelen positiva till att satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi, respektive till att minska statens inflytande över näringslivet, hos människor med olika klasstillhörighet 1976-1991 (procent).

	1976	1979	1980	1982	1985	1988	1991
Minska statens inflytande över näringslivet							
Arbetare	46	44	45	38	47	-	49
Tjänstemän	57	51	44	41	58	-	59
Företagare	59	65	65	54	70	-	71
Jordbrukare	68	70	67	59	72	-	70
Satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi							
Arbetare	-	-	46	54	53	49	54
Tjänstemän	-	-	59	66	70	63	73
Företagare	-	-	87	84	86	78	80
Jordbrukare	-	-	86	88	87	81	78

Kommentar: För information om vänster-högerskalan, se tabell 1. När det gäller inställningen till privat företagsamhet har de som graderat förslaget mellan 6-10 på en elvgradig skala hänförs till kategorin positiva. När det gäller förslaget att minska statens inflytande över det privata näringslivet har de som svarat ganska eller mycket bra förslag räknats som positiva.

höger under de aktuella åren vad gäller åsikter. Båda grupperna har i stort sett stått stilla. Detta stödjer iakttagelsen att objektiva åsikter verkar bli allt svagare kopplade till hur människor subjektivt *uppfattar* sig själva och sin position i vänster–högerkonflikten. Den kraftiga högerglidningen på skalan bland arbetarklassen under 1980-talets andra halva ackompanjerades alltså inte av någon motsvarande förskjutning när det gäller åsikter. Det verkar som om arbetarklassens förskjutning snarare berodde på att man i högre utsträckning identifierade sig med högersidan som sådan, men inte med dess åsikter.

Politiska resurser

Förklaringsansatsen som tar fasta på ett hegemoniskt opinionsbildande projekt stipulerar att högervägen inleddes på elitnivå i samhället. De människor som först tog del av de idéer som fick ökat genomslag i debatten bör ha varit människor utrustade med det som brukar kallas politiska resurser. Med detta menas här att man har förmåga och möjlighet att kunna uppfatta ett politiskt budskap. Men hur skall begreppet politiska resurser bäst mätas? De två faktorer som empiriskt brukar diskuteras är utbildning och intresse för politik. Statsvetaren Martin Bennulf mäter de politiska resursernas betydelse för åsikter om miljö. Han väljer att använda politiskt intresse som operationalisering och konstaterar att den extra information man utvinner genom att även ta hänsyn till utbildningsnivå är marginell. I det följande skall därför endast de valundersökningsrespondenter som uppgivit att de är intresserade av politik urskiljas som människor med stora politiska resurser (Bennulf 1994: 219).

Betydelsen av politiskt intresse för vilken position man har på vänster–högerskalan, och vad man tycker i de två högervägsfrågorna visas i tabell 6 respektive 7. Det visar sig att de med större förmåga och möjlighet att ta till sig politiska budskap är de som glidit klart mest åt höger. På vänster–högerskalan steg medelvärde med 0,4 fram till 1985 vilket skall jämföras med 0,1 för de ointresserade. Notabelt är också att människor med större politiska resurser högerförsköts en mandatperiod *tidigare* än andra:

De politiskt intresserade fortsatte högerglidningen under 1980-talets sista år. 1991 var första gången under de år som jag har undersökt som de politiskt intresserade (5,6) låg till höger om de ointresserade (5,3). Vi har uppenbarligen att göra med en minskad effekt av politiskt intresse ju längre 1980-talet led. De båda grupperna kom närmare varandra hela tiden och 1991 stod alltså de intresserade till och med längre till höger än de ointresserade.

Samma mönster gäller för inställningen till att minska statens inflytande över näringslivet. Politiskt intresserade blev här, efter en vänstertendens i slutet av 1970-talet klart mer högerorienterade än de ointresserade mellan 1980 och 85. I frågan om privat företagsamhet kan man inte notera någon stor skillnad i högerglidning grupperna emellan. Både intresserade och ointresserade blev under 1980-talets första hälft mer positivt inställda till förslaget.

Förloppet var i stort sett detsamma när det gäller åsikter som det jag konstaterat för vänster–högerskalan. Politiskt intresserade fortsatte att gå åt höger medan de ointresserade gjorde det motsatta. Både när man analyserar inställ-

Tabell 6. Position på vänster-högerskalan hos människor med olika politiskt intresse 1976-1991 (medelvärden).

	1976	1979	1982	1985	1988	1991
Intresserade	4,7	4,7	5,0	5,1	4,9	5,6
Ointresserade	5,1	5,1	5,1	5,2	5,0	5,3

Kommentar: I kategorin intresserade ingår de som svarade mycket eller ganska intresserad på om hur pass intresserad av politik man i allmänhet var. I kategorin ointresserade ingår de som svarade inte alls eller inte särskilt intresserad. För information om vänster-högerskalan, se tabell 1.

Tabell 7. Andelen positiva till att minska statens inflytande över näringslivet respektive till att satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi, hos människor med olika politiskt intresse (procent) 1976-1991.

	1976	1979	1980	1982	1985	1988	1991
Minska statens inflytande över det privata näringslivet							
Intresserade	51	46	43	39	54	-	58
Ointresserade	55	54	53	45	57	-	54
Satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi							
Intresserade	-	-	53	58	63	58	69
Ointresserade	-	-	59	69	67	60	62

Kommentar: När det gäller inställningen till privat företagsamhet etc har de som graderat förslaget mellan 6-10 på en elvgradig skala hänförs till kategorin positiva. När det gäller förslaget att minska statens inflytande över näringslivet har de som svarat ganska eller mycket bra förslag räknats som positiva. För information om kategorierna för politiskt intresse, se tabell 6.

ningen till minskat statsinflytande över näringslivet och inställningen till att satsa på privat företagsamhet så stod de politiskt intresserade längre till höger än de ointresserade år 1991.

Ålder och postmaterialistiska värden

I teorin om högergågen som en materialistisk motreaktion är människors ålder och värden centrala. De äldre generationerna, som växt upp och socialiserats under hårdare tider, har antagit typiska materialistiska värderingar eftersom det rätt knapp tillgång på just materiella saker. De yngre generationerna däremot, har tagit saker som materiell välfärd och fysisk säkerhet för givna och prioriterar därför "högre", postmaterialistiska värden som livskvalitet och självförverkligande.

Högergågen skulle enligt detta synsätt orsakas av att materiella värden och åsikter ökade i omfattning när den ekonomiska situationen i västvärlden gradvis blev osäkrare. Exempel på sådana åsikter är ett försvar för den kapitalistiska, materialistiska marknadsekonomi parat med vissa anti-postmaterialistiska, konservativa värden; denna kombination kallar jag nykonservatism. Tidigare drogs slutsatsen att konservativa åsikter inte var en del av högergågen. Men ännu är det för tidigt att avfärda förklaringen till högergågen som en materialistisk reaktion. Det är fullt möjligt att en eventuell materialistisk reak-

tion kom att rikta in sig på frågor gällande statens storlek och relation till marknaden, snarare än konservativa åsikter.

I det följande skall jag i tur och ordning analysera vilken betydelse ålder respektive materialistiska värden har haft för människors vänster–högerpositioner respektive höger-vågsåsikter. Tabell 8 visar ålderns effekt under de berörda åren. Det visar sig, tvärtemot vad Inglehart stipulerar, att det är den yngsta åldersgruppen som rödde sig mest åt höger (+1,1 1976 – 1991). Detta skall jämföras med de två äldsta grupperna vars medelvärden har ökat mindre än hälften så mycket.

Ungefär samma bild utkristalliserar sig när de två utvalda höger-vågsåsikterna undersöks i tabell 9. Den yngsta åldersgruppen uppvisar den kraftigaste högerglidningen under åren 1980 till 1985. De som är mellan 31 och 60 år blir också mer positivt inställda, men förändringen är bara cirka hälften så stor som för de yngsta. Andelen som är positiva till förslagen växer knappt alls bland svenskar mellan 61 och 80 när vi ser till de två åsikterna 1980-1985. Skillnaderna i åsiktsförändring åldersgrupperna emellan var mot slutet av 1980-talet tämligen små, men framför allt osystematiska och därför svårtolkade.

Om teorin om höger-vågen som en materialistisk reaktion skall vara riktig bör det vara människor med materialistiska värden som rört sig åt höger först och mest. Ett problem när man skall testa denna hypotes är emellertid att det är svårt att mäta människors värden. För det första råder oenighet om hur begreppet värde skall definieras. Allmänt kan dock sägas att det handlar om något som är

Tabell 8. Position på vänster-högerskalan hos människor med olika ålder 1976-1991 (medelvärden).

	1976	1979	1982	1985	1988	1991
18-30	4,8	4,6	5,0	5,2	5,3	5,9
31-60	5,0	5,0	5,1	5,2	5,0	5,3
61-80	4,8	4,8	4,9	5,0	4,7	5,2

Kommentar: För information om vänster-högerskalan, se tabell 1.

Tabell 9. Andelen positiva till att minska statens inflytande över det privata näringslivet respektive till att satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi hos människor med olika ålder 1976-1991 (procent).

	1976	1979	1980	1982	1985	1988	1991
Minska statens inflytande över det privata näringslivet							
18-30	50	48	44	41	60	-	57
31-60	53	49	48	41	55	-	56
61-80	52	52	50	43	51	-	57
Satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi							
18-30	-	-	45	57	62	59	69
31-60	-	-	57	64	65	61	65
61-80	-	-	66	67	66	56	63

Kommentar: När det gäller inställningen till privat företagsamhet etc har de som placerat i förslaget mellan 6-10 på en elvgradig skala hänförs till kategorin positiva. När det gäller förslaget att minska statens inflytande över det privata näringslivet har de som svarat ganska eller mycket bra förslag räknats som positiva.

Tabell 10. Position på vänster-högerskalan hos människor med olika grad av materialistiska värden 1985-1991 (medelvärden).

	1985	1988	1991	Förändring
Materialister	5,2	5,2	5,4	0,2
Blandade värden	5,3	5,2	5,5	0,2
Postmaterialister	4,9	4,5	5,1	0,2

Kommentar: Respondenterna har fått rangordna fyra samhällsmålsättningar från 1 till 4. Dessa var: "upprätthålla lag och ordning", "ge enskilda människor större möjligheter att påverka politiska beslut", "bekämpa prisstegringarna", respektive "skydda yttrandefriheten". De som satte "upprätthålla lag och ordning" och "bekämpa prisstegringarna" som de två viktigaste målsättningarna har här förts till kategorin materialister. De som satte de två andra som viktigast har förts till kategorin postmaterialister. De som har andra kombinationer som de två viktigaste förslagen ingår i kategorin blandade värden. För information om vänster-högerskalan, se tabell 1.

grundläggande för människan och som är mycket svårt att ändra på. Värdena antas styra människors ideologier och åsikter. För det *andra* råder oenighet om hur värden skall mätas.

En av Ronald Ingleharts huvudsakliga metoder att mäta postmaterialistiska och materialistiska värden har använts i de svenska valundersökningarna sedan 1985 (vilket i och för sig kan vara ett problem då högervägen ju började tidigare än så). Mätningen går till på så sätt att de intervjuade får rangordna fyra olika samhällsmålsättningar mellan ett och fyra. Målsättningarna är "upprätthålla lag och ordning", "ge enskilda människor större möjligheter att påverka politiska beslut", "bekämpa prisstegringarna" samt "skydda yttrandefriheten". De som prioriterar lag och ordning och prisstegringarna räknas som materialister. Om man däremot rangordnar enskilda människors politiska inflytande och yttrandefriheten högst klassas man som postmaterialist. Detta därför att de sistnämnda målsättningarna anses befinna sig högre upp i Maslows behovstrappa.⁹

Som framgår av tabell 10 fanns det inga större skillnader mellan materialister och postmaterialister när det gäller vänster-högerskalan. Mellan 1985 och 1991 ökade *alla tre* grupper medelvärde på skalan med 0,2 enheter. Under åren 1985 – 1988 ökade dock avståndet mellan materialister och postmaterialister.

Tabell 11. Andelen positiva till att minska statens inflytande över det privata näringslivet respektive till att satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi, hos människor med olika grad av materialistiska värderingar

	1985	1988	1991	Förändring
Minska statens inflytande över det privata näringslivet				
Materialister	55	-	56	1
Blandade värden	59	-	59	0
Postmaterialister	53	-	53	0
Satsa på mer privat företagsamhet och marknadsekonomi				
Materialister	67	63	63	-4
Blandade värden	68	61	67	-1
Postmaterialister	58	50	65	7

Kommentar: När det gäller inställningen till privat företagsamhet etc har de som placerat in förslaget mellan 6-10 på en elvagräddig skala hänförs till kategorin positiva. När det gäller förslaget att minska statens inflytande över det privata näringslivet har de som svarat ganska eller mycket bra förslag räknats som positiva. För information om de olika värdekategorierna, se tabell 10.

lister. Detta berodde emellertid på att postmaterialisterna rörde sig åt vänster snarare än att materialisterna högerförsköts på det sätt som materialistförklaringen stipulerar. Materialisterna låg visserligen klart till höger om postmaterialisterna, men den stora mittengruppen ligger allra längst till höger.

Inställningen till förslaget i tabell 11 om att minska statens inflytande över näringslivet ändrar inte bilden. Ingen ökning av andelen positiva till förslaget kan iakttas här. Materialister och postmaterialister har hela tiden legat mycket nära varandra, vilket också är fallet när det handlar om förslaget att satsa på mer privat företagsamhet. Här blev de tre grupperna mer lika varandra mellan 1985 och 1991. Postmaterialisterna försköts åt höger medan materialisterna gick åt vänster. År 1991, när högervågen nådde sin absoluta kulmen, var postmaterialisterna till och med något mer positiva till marknadsekonomi än vad materialisterna var.

Vilka medborgare surfade på högervågen och i så fall när?

I de senaste avsnitten har jag försökt besvara uppsatsens andra frågeställning. Den gällde i vilken utsträckning och vid vilka tidpunkter olika samhällsgrupper omfattades av högervågen. Huvudsvarerna på den andra frågeställningen är:

- Samtidigt som arbetarklassen i stort sett låg stilla försköts medelklassen kraftigt åt höger under 1980-talets första år. Det dröjde ända till mandatperioden 1988-1991 innan arbetarklassen gjorde samma sak.
- Arbetarklassen försköts kraftigt längs vänster-högerekalan mellan 1988 och 1991. Denna markanta högerglidning ackompanjerades däremot inte av någon förändring när det gäller typiska högervågsåsikter som att minska statens inflytande över näringslivet eller att satsa på en mer marknadsekonomiskt inriktad samhällsform. Högervågen bland arbetarklassen i slutet av 1980-talet handlade alltså främst om att man subjektivt uppfattade sig som och identifierade sig mer med högern. Inte att man blev mer positivt inställd till denna sidas krav.
- De som är intresserade av politik gled åt höger på ett klart mer uppenbart sätt än andra under i stort sett hela 1980-talet. Innan högervågen ägde rum stod människor med små "politiska resurser" längre till höger än de som hade gött om dylika resurser. 1991 var förhållandet det omvända.
- De tre åldersgrupperna var förhållandevis jämna i vänster-högerhänseende år 1976. Femton år senare, 1991, låg de yngsta klart till höger om övriga.
- För människor med olika grad av materialistiska värden har det varit svårt att iakttä några systematiska skillnader i åsikter eller i förändringar av dessa. Vårt att notera är emellertid att det *inte* är människor med uttalat materialistiska värden som ligger längst till höger, eller som har glidit åt detta håll i större utsträckning än övriga.

6. Varför höger våg?

Ronald Ingleharts inflytelserika teori om postmaterialister och materialister stämmer inte in på den svenska varianten av höger vågen. Ingen av de hypoteser jag testat talar nämligen till teorins fördel. Höger vågen var för det första inte nykonservativ. Inte heller samvarierar ålder, klasstillhörighet och grad av postmaterialism med ideologisk förändring på det teoretiskt stipulerade sättet.

Teorin om postmaterialismen har överhuvudtaget mycket långtgående generaliserande ambitioner. Förmodligen för långtgående. Som jag tidigare noterade uttalar den sig om i stort sett alla utvecklade västsamhällen på en gång, vilket gör teoribygget misstänkt likt en "grand theory". Problemet med sådana är som bekant att de är för allmänna och inklusiva. De förklarar – för att ytterligare nöta en statsvetenskaplig klyscha – allt och ingenting.

Mina resultat är ännu en indikator på att etiketten "industriellt utvecklade västsamhällen" nog är mindre fruktbar än man tidigare ansett. Speciellt tror jag detta gäller när man analyserar förhållanden som är kopplade till välfärdsstatens institutionella utformning. Detta politikområde har ju kommit att se mycket olika ut i *olika* väststater.

Uppsatsens andra två förklaringsansatser, det hegemoniska projektet och den spruckna klasskoalitionen, finner betydligt större stöd i undersökningen. För tankegångarna om det elitinriktade hegemoniska projektet talar att det var bland människor med stora politiska resurser som höger vågen fick genomslag först och i störst utsträckning. Genomslaget skedde precis i de frågor som aktivt drevs av näringslivets och SAF:s organisationer. Att tendensen gradvis blev alltmer tydlig just från och med 1979 stärker tilltron till teorin ytterligare. Det var ju just vid denna tidpunkt som Kristina Boréus noterar ett nyliberalt genomslag i den allmänna tidningsdebatten. De nyliberala frågor som vann mark var även i den politiskt resursstarka delen av folkopinionen just sådana som drevs av näringslivet, nämligen att den offentliga sektorn måste minskas så att skatterna kunde sänkas så att näringslivet i sin tur skulle få verka fritt.

Men hur opinionsfaktorer påverkar befolkningens åsikter är till stor del beroende av vilka sociala och värdemässiga förutsättningar som finns. Någon-ting måste ha hänt med dessa bakomliggande faktorer som gjorde att människor blev mottagliga för budskapet. Mina resultat tyder på att teorin om den spruckna klasskoalitionen kan ha en hel del av värde att berätta för oss. Det som framförallt talar för den slutsatsen är att höger vågen under dess första hälft var ett medelklassfenomen. Arbetarklassen surfade inte på höger vågen under 1980-talets första år. Teorin om den spruckna klasskoalitionen stipulerar ju just att det är den av samhällsutvecklingen så länge gynnade medelklassen som drar tillbaka sitt stöd för välfärdsstaten. Detta sker till förmån för privata marknadsalternativ.

Jag har funnit att de åsikter som ökade först i omfattning var sådana som just hade att göra med en positiv inställning till marknaden och en negativ inställning till den offentliga sektorn. Att statens inflytande över marknaden borde minska blev också en allt mer vanlig ståndpunkt. Resultaten ligger i linje med vad som stipuleras i förklaringen om den spruckna klasskoalitionen. Det var

välståndet och marknaden, och förhållandet dem emellan som stod i centrum för högergången. Och det var medelklassen som stod för den tilltagande kritiken.

En vid första anblicken märklig omständighet är att inställningen till skatter på höga inkomster och till sociala bidrag inte högerförsköts förrän i slutet av 1980-talet. Om Esping-Andersens teori om minskat förtroende för välfärdsstaten och en ökad vilja att köpa sin välfärd privat skall ha något att tillföra borde ju sådana åsiktsfrågor ge utslag tidigt. Förloppet blir dock begripligt om man beaktar det privata näringslivets högerprojekt och de intressen som låg bakom detta. SAF hade knappast något intresse av att just de sociala bidragen av alla tänkbara offentliga utgifter bantades mer än några andra. Det viktiga var att utgifterna sänktes så att företagets vinstutrymme kunde tillåtas öka. Inte heller var det nyliberala genomslaget i debatten specifikt inriktat på någon speciell typ av statliga inkomster. Det verkar istället ha varit så att det privata näringslivets hegemoniska högerprojekt formade högergången åsiktsinnehåll, speciellt till en början. Den ideologiska förändringen tog med högerprojektets idégods sin början bland svenskar som på ett mer aktivt sätt än andra tar del av den politiska debatten. Men högergången hade föregåtts av sociala förändringar. Medelklassen hade vuxit såpass mycket att dess stöd för välfärdsstaten blivit alltför dyrköpt.

Högergången verkar överhuvudtaget ha haft ett speciellt utseende i Sverige. Jag har redan konstaterat att nykonservatismen var central i både USA och Storbritannien. Även den danska varianten av högergången såg annorlunda ut. Visserligen blev man där mer positiv till marknaden men den konsensus som rått kring välfärdsstaten förblev paradoxalt nog förvånansvärt stabil (Svensson – Togeby 1991:186). Det är därför troligt att den ideologiska förändringens profil i Sverige formades gemensamt av den spruckna klasskoalitionen och det hegemoniska högerprojektet. Resultatet blev att den svenska högergången till större delen var renodlat nyliberal. Den handlade främst om de två hörnstenarna i denna inflytelserika ideologi: marknadsidealet och statsidealet.

Om den spruckna klasskoalitionen fått verka i frånvaro av SAF som en opinionsbildande aktör så hade den abstrakt ideologiska inriktningen på högergången knappast varit så tydlig. Troligare är att högergången i så fall primärt hade bestått av åsikter som mer specifikt handlade om olika bidragsnivåer och skatter. Men näringslivets organisationer var inte intresserade av sådana specifika frågor utan ville bara att den offentliga sektorn skulle minska *generellt* till förmån för den privata marknaden.

De förändrade klassförhållandena korsade med Sveriges tilltagande ekonomiska svårigheter skapade förutsättningarna för högergången i medelklassen. Men det var – för att vara lite elak – SAF som talade om för medelklassen exakt vad den skulle tycka.

Avslutningsvis: jag gör inte några anspråk på att ha förklarat ”hela” högergången. Den hugade finner – som vanligt när teoretiska abstraktioner möter verkligheten – ett antal anomalier som inte helt enkelt låter sig begripas med redan tillgängliga förklaringsverktyg.

En sådan anomali är att höger vågens första hälft visserligen var ett medelklassfenomen, precis som teorin om den spruckna klasskoalitionen slår fast. Men min undersökning visar också att den andra hälften av höger vågen leddes av arbetarklassen som gradvis "sprang ikapp" medelklassen på vänster-höger-skalan. Äktenskapet klasserna emellan verkar helt enkelt ha återupprättats till valrörelsen 1991. Låt vara med skillnaden att vigseln denna gång var borgerlig.

Noter

1. Denna uppsats är en förkortad och omarbetad version av min C-uppsats i statsvetenskap vid Göteborgs universitet (Kumlin 1995). Det är därför på sin plats att rikta ett tack till min handledare Maria Oskarson. Tack även till Mikael Gilljam som lämnat värdefulla synpunkter och till Gretar Eyt-horsson som hjälpte mig med en del praktikaliteter i samband med databearbetningen.

2. Bretton Woods-systemet var en internationell överenskommelse som innebar att den amerikanska dollarn gavs en fast växelkurs. Till denna knöts i sin tur en rad andra valutor, bland andra den svenska kronan. Systemet förde med sig en mycket hög valutastabilitet vilket främjade världshandeln i allmänhet, och den från krigsfasor befriade svenska produktionsapparaten i synnerhet (se t.ex. Eklund 1990).

3. De andra typerna av välfärdsstater skall jag inte beskriva närmare. Intresserade hänvisas till kapitel 1 i Esping-Andersen (1990).

4. Esping-Andersen (1990:68) är noga med att påpeka att socialdemokratins övergång till en universell välfärdsolitik inte endast motiverades av krass röstmaximering utan också av att förändringen låg i linje med socialistiska uppfattningar om solidaritet. För en analys av socialdemokraternas ihärdiga – och framgångsrika – försök att attrahera arbetarklassen och medelklassen, ta del av Svensson (1994). Bo Rothstein (1994:176-188), bjuder på en teoretisk utveckling av det partistrategiska och fördelningspolitiska tänkandet bakom ett generellt välfärds-system.

5. En vanlig ståndpunkt är att nykonservatismen brottas med svårare interna inkonsistenser än andra moderna ideologier. Nyliberalismen å andra sidan brukar betraktas som en konsekvent ideologi med ovanligt få självmotsägelser (t.ex. Boréus 1994). Syftet med denna uppsats är inte att bidra till debatten ifråga; den som är intresserad av en modifierad bild av nyliberalismen kan ta del av statsvetaren Anna-Maria Blomgrens avhandling (Blomgren 1997). Hon argumenterar för att nyliberalismen på en filosofisk nivå inte är så enhetlig och systematiskt uppbyggd som det vanligen antas.

6. Se Gilljam – Holmberg (1995) kapitel 28 passim, för ett exempel på denna typ av ideologioperationalisering.

7. Pearson's r var i genomsnitt $-0,39$ (minskade de sociala bidragen) och $-0,33$ (sänka skatten på höga inkomster).

8. Esaiasson & Granberg (1996), visar emellertid att svenskarnas attityder till Olof Palme som person endast kortsiktigt påverkades i positiv riktning av mordet. För diskussioner om valet och valrörelsen 1988, ta del av t.ex. Bennulf (1994: 12) och Esaiasson (1990: 442f).

9. Bo Reimer (1989: 257f) hävdar att det är fel att tvinga respondenterna att gradera alternativen. Det är en onaturlig situation, menar han; i det dagliga livet löser man värdekonflikter genom att kompromissa mellan olika värden. Alltså borde man kunna prioritera alla värden högst eller lägst etc. Inglehart (1989: 255f) hävdar att det istället är en fördel att de svarande måste ta ställning. Detta är naturligt eftersom det i politik är nödvändigt att just välja, att ta ställning. Bennulf (1994:177f) kommer på empirisk

väg fram till att Ingleharts batteri med samhällsmål inte mäter värden. Därtill är svarsstabiliteten över tid alltför dålig. Istället mäter frågorna helt enkelt inställningen i olika samhällsfrågor. Trots detta kan de ändå betraktas som intresseanta oberoende variabler, menar han, eftersom de kan sägas mäta postmaterialistiska respektive materialistiska åsikter och på så sätt fungera som indikatorer på värden.

Referenser

- Bennulf, Martin (1994) *Miljöopinionen i Sverige*. Lund: Dialogos.
- Blomgren, Anna-Maria (1997) *Nyliberal politisk filosofi. En kritisk analys av Milton Friedman, Robert Nozick och F.A. Hayek*. Nora: Nya Doxa.
- Boréus, Kristina (1994) *Högervåg. Nyliberalismen och kampen om språket i svensk debatt 1969–1989*. Stockholm: Tidens förlag.
- Eklund, Klas (1990) "Sverige—ett land med tillväxtproblem?", s23-54 i Södersten, Bo (red.) *Marknad och politik*. Lund: Dialogos.
- Esaiasson, Peter & Donald Granberg (1996) "Attitudes towards a fallen leader. Evaluations of Olof Palme Before and After the Assassination" s 426-439 i *British Journal of Political Science* 26.
- Esaiasson, Peter (1990) *Svenska valkampanjer 1866–1988*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Esping-Andersen, Gösta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Feldt, Kjell Olof (1991) *Alla dessa dagar*. Stockholm: Norstedts förlag.
- Gilljam, Mikael & Sören Holmberg (1993) *Väljarna inför 90-talet*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Gilljam, Mikael & Sören Holmberg (1995) *Väljarnas val*. Stockholm: Fritzes Förlag.
- Hadenius, Stig & Lennart Nilsson (1991) *Ifrågasatt. Offentliga sektorn i debatt och opinion*. Svensk informations mediecenter.
- Holmberg, Sören (1984) *Väljare i förändring*. Stockholm: Liber förlag.
- Holmberg, Sören & Mikael Gilljam (1987) *Väljare och val i Sverige*. Stockholm: Bonniers.
- Holmberg, Sören, (1989). "Åttioalets högervind", s 115-126 i Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Åttioalet. Svensk opinion i empirisk belysning*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen. SOM-rapport 4.
- Inglehart, Ronald (1977) *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald (1981). "Postmaterialism in an Environment of Insecurity" s 880-899 i *American Political Science Review* 75.
- Inglehart, Ronald (1989). "Observations on Cultural Change and Postmodernism", s251-256 i Gibbins, John (red) *Contemporary Political Culture*. London: Sage Publications.
- Inglehart, Ronald (1990) *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Kumlín, Staffan (1995) "Folket och Högervågen" Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen (C-upsats).
- Ljunggren, Stig-Björn (1992) *Folkhemskapitalismen. Högerens programutveckling under efterkrigstiden*. Stockholm: Tidens förlag.
- Minkenberg, Michael & Ronald Inglehart (1989) "Neoconservatism and Value Change in the USA" Tendencies in the Mass Public of a Postindustrial Society", s 81-109 i Gibbins, John (red) *Contemporary Political Culture*. London: Sage Publications.
- Oskarson, Maria (1994) *Klassröstning i Sverige. Rationalitet, lojalitet eller bara slentrian*. Stockholm: Nerenius och Santerius förlag.
- Reimer, Bo (1989) "Constructing Value Orientations: Reply to Ronald Inglehart", s257-258 i Gibbins, John (red) *Contemporary Political Culture* London: Sage Publications.
- Rothstein, Bo (1994) *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS Förlag.
- Steinfeld, Peter (1979) *The Neoconservatives. The Men who are Changing America's Politics*. New York: Simon & Schuster.
- Svensson, Palle & Lise Togeby (1991) *Höjrebølge?* Århus: Politica.
- Svensson, Torsten (1994) *Socialdemokratins dominans. En studie av den svenska socialdemokratins partistrategi*. Uppsala: Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala.